

Van Brussel tot Belgrado: Een inleiding tot de sociologie van Europa en Europese integratie

Bart Vanhercke & Gert Verschraegen

1. Inleiding: Europese integratie en methodologisch nationalisme

Het proces van 'Europese eenmaking', in het bijzonder het gradueel tot stand brengen van nieuwe politieke instellingen (zoals de Europese Commissie) en een grote Europese markt zonder binnengrenzen, hebben Europa in vijftig jaar tijd onherroepelijk van gedaante veranderd. Traag maar gestaag heeft Europa zich omgevormd van een mozaïek van naast elkaar bestaande nationale samenlevingen – elk met hun eigen sociaaleconomische, politieke en culturele bijzonderheden – tot een meerlagige, deels 'gedenationaliseerde' sociale ruimte. Het vrij verkeer van personen en goederen heeft in de loop van enkele decennia nieuwe vormen van grensoverschrijdende mobiliteit, netwerken en organisatievorming gecreëerd, die dwars over de oude genationaliseerde maatschappijen heen komen te liggen.

Een auto of een huis kopen in Frankrijk, werk zoeken in Berlijn, van een pensioen genieten in Spanje of lid worden van een Europese organisatie zijn – bijna onopgemerkt – mogelijkheden geworden voor de Europese burger. Vooral voor de jongere generatie is Europa een vanzelfsprekend referentie- en handelingskader. Dertig jaar geleden was een jaar in het buitenland studeren eerder de uitzondering; tegenwoordig hebben Europese uitwisselings- en studieprogramma's zoals Erasmus of Socrates studeren in een ander Europees land bijna tot een evidentie gemaakt. Dat buitenlandse studies uitmonden in een internationale arbeidscarrière of grensoverschrijdende liefde komt misschien minder frequent voor, maar is evenmin een rariteit. Jaren geleden voorspelde Jacques Delors dat 80% van de nationale wetgeving op termijn van Europese oorsprong zou zijn. Daar zijn we nog niet helemaal aan toe, maar de invloed van Europa op ons dagelijks leven is ronduit indrukwekkend (zowel in positieve als in negatieve zin). Europese wetten (samen ongeveer 100.000 bladzijden, en elk jaar komen er een paar 1000 nieuwe pagina's bij) bepalen de kwaliteit van het zwemwater, de geluidsnormen van cirkelzagen, de snelheid van de ruitenwisser van een tractor en de grootte van de waarschuwendende boodschap op een pakje sigaretten.

Natuurlijk zijn er ook de euro (in zeventien landen momenteel), de zeer actuele en beruchte begrotingsnormen en het vrij verkeer van personen ('dankzij' het activisme van het Europees Hof van Justitie ook van toepassing op patiënten, artsen en geneesmiddelen). Als we op reis gaan merken we niets meer van grenscontroles (afgeschaft na Schengen, 1985) en vinden we het vanzelfsprekend dat onze autoverzekering ook geldt voor ongelukken in een andere lidstaat van de EU. Ten slotte zijn ook de Europese regels over oneerlijke handelspraktijken, de etikettering van voedsel en de bescherming van de oude geuze en de mattentaarten uit Geraardsbergen (via een heuse Verordening!) treffende voorbeelden van hoe Europa ons leven raakt.

Hoewel deze voorbeelden duidelijk maken dat het Europese integratieproces ingrijpende veranderingen met zich mee heeft meegebracht, werd Europa de voorbije decennia vooral bestudeerd als een politiek-institutioneel gebeuren, waarbij Europese instellingen, wetten en beleidsmakers de hoofdrollen spelen. Juristen, economen en politieke wetenschappers hebben uitgebreid aandacht besteed aan de ontwikkeling van Europese instituties, markten en structuren en de gevolgen daarvan voor nationale staten en hun regio's. Dat is ook niet zo verwonderlijk: de motor van de Europese eenmaking is altijd de economie geweest. Er bestond echter minder belangstelling voor de maatschappelijke veranderingen die het proces van Europese integratie met zich meebracht. Impliciet werd verondersteld dat de Europese samenlevingen grotendeels immuun zouden zijn tegenover het integratieproces. Terwijl de markt, het recht en de politiek in toenemende mate als 'Europees' werden gezien, bleef men de maatschappij grotendeels als 'nationaal' beschouwen. Bijgevolg bleef ook de sociologie grotendeels afwezig in het debat over Europese integratie.

Dat komt deels doordat de sociale wetenschappen lange tijd intens vervlochten waren met de natiestaat, die ze als een vanzelfsprekend kader voor sociale en culturele processen beschouwden. De processen van staats- en natievorming – de vorming van nationale administraties, de invoering van de leerplicht en de dienstplicht, de totstandkoming van welvaartsstaat, een nationale pers, nationale geschiedschrijving – droegen bij tot een zekere sociale en culturele homogeniteit binnen de landsgrenzen en versterkten de idee dat de samenleving grotendeels samenvalt met de territoriale grenzen van de (natie)staat. In de sociale wetenschappen staat dit ook bekend als de valkuil van het 'methodologisch nationalisme'. Doordat de meeste sociologische concepten ontwikkeld werden in de context van de natiestaat en demografische, statistische data in de regel verzameld worden door nationale administraties, hebben de sociale wetenschappen zich traditioneel gericht op de studie van afzonderlijke natiestaten, die dan gezien worden als 'containers' vol met data. Vergelijkende studies waarbij de data van het ene (Europese) land met het andere worden vergeleken, vormen dan ook de belangrijkste vorm van onderzoek in de sociale wetenschappen in Europa.

Door de toenemende mondiale en Europese vervlechting krijgt dit methodologische nationalisme echter met kritiek af te rekenen. Bekende sociologen als Ulrich Beck, Manuel Castells of Anthony Giddens pleiten er al jaren voor om de mondiale maatschappij of wereldwijde netwerken als vertrekpunt te nemen voor de studie van sociale fenomenen. Heel wat maatschappelijke processen – communicatie tussen wetenschappers, milieupolitiek of de markt voor hedendaagse kunst – overstijgen immers de grenzen van de natiestaat. Dit geldt bij uitstek voor het hedendaagse Europa. Het proces van Europese integratie is immers gestoeld op de mobiliteit van personen, goederen, diensten en kapitaal; het stelt zich precies tot doel nationale grenzen en barrières op te heffen. De sociale wetenschappen spreken in dit verband over ‘europeanisering’. Deze term wordt vooral gebruikt door politieke wetenschappers om de transformatie van nationale politieke en bestuurlijke structuren te beschrijven die optreden als gevolg van Europese beleidsprocessen. De laatste jaren verschijnen echter meer en meer sociologische studies die een bredere invulling van het concept hanteren. ‘Europeanisering’ wordt dan gezien als een reeks processen van regionale schaalvorming waarbij sociale relaties en sociale instituties in toenemende mate los van de oude nationale grenzen worden gestructureerd (bijvoorbeeld Fligstein 2008). Meer algemeen vertonen sociologen de laatste jaren een toegenomen interesse in het proces van Europese integratie en in de Europese Unie als een nieuwsoortige sociale en politieke structuur (voor een overzicht, zie Favell & Guiraudon, 2011).

Dit themanummer zoekt aansluiting bij deze internationale literatuur en wil mee op zoek gaan naar het antwoord op de vraag of er sprake kan zijn van een ‘Europese maatschappij’ en welke bijdrage de sociologie kan leveren aan de studie daarvan. Welke maatschappelijke gevolgen heeft het wegvallen van Europese grenzen en het vrije verkeer van personen, goederen, diensten en kapitaal? Als er al zoiets bestaat als een Europese maatschappij, wat onderscheidt haar dan van andere wereldregio’s? Wat zijn de consequenties van de opeenvolgende uitbreidingen? Hoe werkt Europese integratie door in het gedrag van nationale organisaties, belangengroepen en sociale bewegingen? Welke Europese netwerken (van personen, goederen, ideeën, enz.) geven vorm aan het nieuwe Europa? In welke mate zijn verschillende sociale velden of systemen (onderwijs, kunst, media, sociaal beleid, enz.) onderhevig aan Europese integratie? En via welke mechanismen werkt die Europese invloed (wetgeving, activisme, gebruik van de Europese financiële middelen)? Hoe moet de sociologie zich verhouden tot de wording van Europese organisaties, netwerken en instituties? Volstaat het courante comparatieve sociologische onderzoek, waarbij de (natie)staat als primaire analyse-eenheid wordt gebruikt, of hebben we nood aan theoretische en methodologische kaders die beter aansluiten bij de Europese schaalvorming?

De aard en reikwijdte van deze vragen laat zien dat het sociologisch debat over Europa meer omhelst dan de (politiek-sociologische) studie van de Europese Unie als een apart politiek systeem. Ook de onderliggende sociale dynamiek van

het Europese integratieproces, evenals de implicaties daarvan voor de sociologie als wetenschap komen aan bod in dit themanummer. Hoewel de verschillende bijdragen een grote diversiteit aan vraagstellingen, theoretische perspectieven en methodes vertonen, werpen ze samen een goed licht op de verschillende maatschappelijke aspecten van het Europese integratieproces. Ze tonen ook aan welke belangrijke plaats Europa heeft verworven in het hedendaagse sociologische onderzoek in Vlaanderen en Nederland.

De verschillende bijdragen zijn geordend in drie grote thematische delen: 1) Mobiliteit en Europese identiteitsvorming; 2) De Europese publieke sfeer; 3) Het Europese sociale beleid. In wat volgt zetten we de verschillende thema's systematisch op een rij en situeren we de bijdragen van dit nummer tegen deze achtergrond.

2. Mobiliteit en Europese identiteitsvorming

Sinds de oprichting van een gemeenschappelijke Europese markt in 1957, vormt het beginsel van vrij verkeer het hart van de Europese Unie. Behalve de mobiliteit van kapitaal, goederen en diensten die nodig is om vlotte handel en bedrijvigheid in de Europese markt te garanderen, bestaat er ook een vrijheid van verkeer voor personen. Alle EU-burgers hebben het recht om zich te vestigen, te reizen, te studeren, te werken in alle lidstaten van de EU. Het non-discriminatiebeginsel op grond van nationaliteit zorgt er daarbij voor dat EU-burgers in een andere lidstaat van dezelfde basisrechten kunnen genieten als de inwoners van die lidstaat.

Het vrije verkeer binnen de Europese Unie heeft verstrekkende maatschappelijke gevolgen. Het heeft mogelijkheden gecreëerd voor individuen en organisaties buiten hun eigen lidstaat; zo kunnen Poolse loodgieters hun diensten aanbieden in Frankrijk, Nederlandse studenten makkelijker studeren in het buitenland en Belgische ziekenhuizen hun diensten aanbieden aan Britse patiënten. De vergrote bewegingsruimte wordt echter niet door alle EU-burgers als voordelig ervaren. Hoewel velen de opening van nationale ruimten als een kans ervaren, zien anderen er vooral een bedreiging in. Tegen de achtergrond van een intenser wordend publiek debat over de voor- en nadelen van Europese integratie, zijn sociologen de laatste jaren de precieze maatschappelijke gevolgen van de toegenomen intra-Europese mobiliteit in kaart beginnen brengen. Een van de belangrijkste bijdragen is de bekende studie *Euroclash, The EU, European Identity and the Future of Europe* van de Amerikaanse socioloog Neil Fligstein (2008). Volgens Fligstein vormt de toename van intra-Europese mobiliteit een belangrijke dynamiek achter het ontstaan van een 'Europese identiteit'. Identificatie met Europa ('zich Europeaan voelen') is immers sterk afhankelijk van regelmatige interactie en communicatie over nationale grenzen heen. Uit survey-data zoals de Eurobarometer blijkt dat wie geregeld contacten heeft met zijn tegenhangers in andere Europese landen, meer geneigd is het Europese integratieproject te onder-

steunen en zich ook sneller 'Europeaan' voelt. Een belangrijk probleem is echter dat slechts een beperkte groep uitgebreid gebruik maakt van de mogelijkheden die het vrij verkeer van personen hen biedt. Het zijn vooral ondernemers, managers, professionals, kaderleden, hoog opgeleiden en de jongere generaties die intense economische en sociale banden over de nationale grenzen heen hebben. Ze reizen meer, hebben meer contact met hun tegenhangers in andere landen, en brengen ook vaker een periode van hun leven door in het buitenland. Wie daarentegen over minder '*human capital*' beschikt, is sterker afhankelijk van de lokale en nationale kaders en zal zichzelf minder identificeren met de EU, aldus Fligstein.

De verschillende bijdragen in het eerste deel van dit themanummer onderzoeken óf en op welke manier de Europese mobiliteit van personen de identiteit van individuen en organisaties verandert en of ze bijdraagt aan een toenemende Europese vervlechting of organisatievorming.

In de eerste bijdrage gaan *Suzana Koelet*, *Helga de Valk* en *Didier Willaert* op zoek naar de patronen, trends en achtergrondkenmerken van Europese binationale huwelijken in België, een land dat heel wat Europeanen aantrekt die komen werken in de Europese instellingen en de vele multinationals. Net zoals gemengde huwelijken de interetnische relaties binnen een maatschappij weergeven, kunnen Europese binationale huwelijken gebruikt worden als graadmeter voor de sociale integratie binnen Europa. Ondanks de verwezenlijking van het vrij verkeer van personen in Europa, stellen de auteurs vast dat noch het aandeel, noch het aantal Europese binationale huwelijken in België het voorbije decennium is toegenomen. De onderzoeksresultaten tonen ook aan dat factoren van nabijheid en culturele en linguïstische barrières van belang blijven bij het tot stand komen van Europese binationale huwelijken. Huwelijken tussen Belgen en partners met een nationaliteit van een van de buurlanden en/of een gemeenschappelijke taal zijn waarschijnlijker dan huwelijken met partners uit andere Europese landen en zonder gemeenschappelijke taal.

In hun bijdrage stellen *Christof Van Mol* en *Joris Wauters* de vraag in welke mate Europese studentenmobiliteit als hefboom kan dienen voor Europese identiteitsvorming. In verschillende sociologische studies naar Europese identiteit wordt naar Erasmusstudenten verwezen als een groep die gemakkelijk een Europese identiteit zou omarmen (zie bijvoorbeeld Favell 2008; Fligstein 2008). Van Mol en Wauters proberen deze stelling empirisch te onderbouwen aan de hand van een multimethodische aanpak. In een kwantitatief luik onderscheiden ze drie categorieën op basis van de mate waarin deze studenten aangaven in de toekomst al dan niet een studieperiode in het buitenland te willen doorbrengen. Aan de hand van kwalitatief onderzoek analyseren ze vervolgens de verschillen die tussen deze groepen werden aangetroffen in verschillende landen. Ze stellen vast dat de historische aanwezigheid van een land in de Europese Unie de identificatiepatronen van studenten met Europa beïnvloedt. Daarnaast stellen de auteurs dat de georganiseerde Europese studentenmobiliteit geen automatisch effect heeft op de ontwikkeling van een Europese identiteit maar dat mobiele studenten

reflexief omgaan met het begrip 'Europa', waaraan ze zelf actief betekenis geven bij het afbakenen van groeps grenzen en de creatie van een *in-* en *out-*groep.

In hun bijdrage over 'Oost-West mobiliteit en de bestuurlijke europeanisering van steden' tonen *Nicolas Van Puymbroeck, Sanne Van De Pol en Stijn Oosterlynck* aan dat de toenemende interne mobiliteit in Europa niet alleen een effect heeft op de identiteit van EU-burgers maar ook een transformatie inhoudt van de manier waarop Europese steden aan beleid doen. Aan de hand van een vergelijkende case-studie van het migrantenbeleid in Gent en Rotterdam stellen ze vast dat de toenemende mobiliteit vanuit Oost-Europa een belangrijke impact heeft gehad op de Europeanisering van het stedelijke beleid. In beide steden vormt de toestroom van Oost-Europese nieuwkomers al enkele jaren een belangrijk stedelijk beleidsthema dat ook een aanzet vormde tot het ontwikkelen van een bestuurlijke aanpak op Europese schaal. In hun bijdrage analyseren de auteurs hoe deze europeanisering van het beleid ten aanzien van Oost-Europese nieuwkomers in beide steden tot uiting komt en doorheen de tijd op verschillende manieren werd benaderd. Door een grondige analyse van de timing en motivering van deze bestuurlijke aanpak, maken ze duidelijk dat de bestuurlijke europeanisering van steden niet impliceert dat de beleidsagenda en de bestuurlijke aanpak van steden simpelweg convergeren. De manier waarop steden reageren op de gevolgen van het Europese vrije verkeer hangt eerder samen met hun bredere bestuurlijk proces.

3. De Europese publieke sfeer

De Europese Unie is een merkwaardig politiek systeem – intergouvernementele organisatie noch staat – dat verschillende nationale politieke systemen en evenzoveel publieke opinies omvat. De vraag is echter of een transnationale politieke orde als de EU kan blijven voortbestaan zonder een 'Europese publieke sfeer', een vrij toegankelijke debatruimte waar Europese burgers met elkaar kunnen spreken over gemeenschappelijke thema's en waar zich zoiets als een Europese openbare mening kan vormen. Binnen de sociaalwetenschappelijke literatuur over Europa woedt al lang een debat over de noodzaak en het eventuele ontstaan van een dergelijke Europese publieke sfeer. Daarbij gaan de meeste auteurs er vanuit dat het proces van steeds intensievere Europese samenwerking langzamerhand een Europese *politieke* sfeer heeft doen ontstaan, maar dat het bestaan van een pan-Europese *publieke* sfeer eerder omstreden is (bijvoorbeeld Koopmans & Statham 2010; Bee & Bozinni 2010). Op Europees niveau bestaat weliswaar een relatief omvangrijk lobbycircuit, maar een openbare ruimte waarbinnen zowel maatschappelijke organisaties als individuele kiezers door middel van massamedia bij het Europese besluitvormingsproces kunnen worden betrokken is vooralsnog niet in zicht. De vraag rijst of er zonder een gemeenschappelijke publieke ruimte wel sprake kan zijn van een 'Europese samenleving'.

In hun bijdrage 'Zichtbare politiek als voorwaarde voor een Europese publieke ruimte' onderlijnen *Steven Van Hecke*, *Stefan Rummens* en *Raf Geenens* de noodzakelijkheid van een volwaardige Europese openbare ruimte, maar ze argumenteren tegelijk dat die enkel tot stand kan komen doorheen een verdere politisering van de Europese besluitvorming. Het is slechts door een meer uitgesproken partijpolitieke dynamiek met een geënceneerde strijd tussen meerderheid en oppositie dat de *zichtbaarheid* van de Europese besluitvorming vergroot kan worden. Europese burgers zullen maar het gevoel krijgen dat ze deel uitmaken van eenzelfde politieke gemeenschap, indien essentiële momenten van de collectieve besluitvorming zichtbaar gemaakt worden in gecentraliseerde en herkenbare formele instellingen (zoals het Europese Parlement) en duidelijke, formele procedures (zoals een zichtbare electorale strijd). Een dergelijke politisering van de EU is volgens de auteurs een reële mogelijkheid die gerealiseerd kan worden zonder dat daarvoor al te ingrijpende institutionele hervormingen nodig zijn. Ze wijzen onder meer op het herstellen van de directe link tussen verkiezingen en beleid, alsook de invoering van een Europese kieskring. Het versterken van de rol van een zichtbare Europese politiek zou een antwoord kunnen bieden op de legitimiteitsproblemen waarmee de EU kampt en de Europese burgers meer betrekken op het Europese project.

Annelies Van Brussel en *Petra Huyst* focussen in hun bijdrage op de wijze waarop de Europese Commissie doorheen haar communicatiebeleid een Europese publieke sfeer in de steigers probeert te zetten. Op basis van een analyse van de voornaamste beleidsdocumenten en semigestructureerde elite-interviews brengen ze in kaart hoe het communicatiebeleid van de Europese Commissie geëvolueerd is van een eendimensionale informatie- naar een tweedimensionale dialogologica. Aan de hand van een casestudy over de publieke raadpleging voor de lancering van de Europa 2020-Strategie argumenteren ze tevens dat de huidige Europese Commissie tekortschiet in het top-down faciliteren van een directe dialoog en het faciliteren van een heterogeen, inclusief forum waarin burgers actief richting kunnen geven aan het EU-beleid. Het promoten van de verdiensten en voordelen van de EU staat centraal; in dialoog treden met burgers wordt echter als een louter individuele politieke verantwoordelijkheid bestempeld.

Jan van de Beek en *Floris Vermeulen* buigen zich in hun bijdrage over de wijze waarop publieke organisaties een plaats proberen te verwerven in de ontkiemen- de Europese publieke sfeer. Ze onderzoeken meer bepaald hoe etnisch geaffili- eerde organisaties die het Europese politieke proces willen beïnvloeden omgaan met de veranderende Europese context. De auteurs testen twee uit de literatuur afgeleide hypothesen. Ze verwachten ten eerste dat organisaties van groepen met een sterke territoriale binding zichzelf zien als verliezers van toenemende diversiteit; en ten tweede dat groepen met een zwakke positie in geëuropeaniseerde nationale debatten zich als verliezers van voortgaande Europese integratie zien.

Hoewel beide hypothesen grondig worden genuanceerd, blijkt uit de analyse dat de europeanisering van de politieke ruimte een effect heeft op organisaties die het politieke proces willen beïnvloeden en hen in een andere verhouding met de natiestaat brengt.

Peter Vermeersch, ten slotte, richt zijn bijdrage op de manier waarop de Europese instellingen omgaan met de problemen waarmee de Roma in verscheidene Europese landen kampen. Aan de hand van een vertooganalyse van de debatten over de Roma in het Europees Parlement toont de auteur aan dat de EU niet louter verder bouwt op de inzichten en interpretatiekaders die zijn ontstaan in eerdere internationale beleidsdiscussies, maar dat er nieuwe prioriteiten worden gedefinieerd. Er groeit met andere woorden een Europese discursieve ruimte met nieuwe (gecontesteerde) beleidskaders en narratieven over de Roma. De nieuwe politieke opportuniteitsstructuur die is ontstaan (of juist nog: creatief tot stand werd gebracht) voor Roma-activisme, heeft belangrijke gevolgen voor de manier waarop de Roma worden ‘geframed’. Of de Roma uiteindelijk als ‘winnaars’ uit deze vernieuwde Europese aandacht zullen komen, zal moeten blijken.

4. Europees sociaal beleid

In het licht van de huidige economische en financiële crisis kunnen heel wat kritische bedenkingen gemaakt worden bij de bijdrage van de Europese Unie tot het welzijn van haar burgers. Een van de belangrijkste bezwaren bij de Europese constructie betreft inderdaad het gebrekkige beleidskader voor het bevorderen van sociale rechtvaardigheid. Dit is een structureel gegeven: de Gemeenschapsverdragen waren van bij de start bijzonder duidelijk betreffende het vrijmaken van de economie, maar zeer vaag over het sociale beleid (Leibfried & Pierson 1995). Nochtans heeft Europa onder de ‘paraplu’ van de economische integratie wel degelijk een beleid gevoerd dat belangrijke sociale gevolgen had. De hoeveelheden lawaai, straling en asbest waaraan werknemers in Europa mogen worden blootgesteld zijn strikt bepaald en er bestaan regels over brandpreventie. De arbeidstijd (onder andere van artsen) wordt Europees geregeld, met alle gevolgen van dien voor de budgetten van onder meer de ziekenhuizen. Europa beschikt mee over deeltijdwerk en ouder- en zwangerschapsverlof. En wie in Belgrado is geboren maar naar Brussel migreert, kan de daar opgebouwde sociale zekerheidsrechten later exporteren naar elke andere EU-lidstaat.

Andere Europese interne marktregels hadden eerder indirecte gevolgen voor de nationale sociale beschermingsstelsels, zij het door het vrij verkeer van personen (inclusief zorgvertrekkers), de vrijheid om grensoverschrijdende financiële diensten te verrichten (bijvoorbeeld pensioenfondsen) of door het mededingingsrecht (zijn ziekenfondsen ondernemingen als alle andere?). Telkens worden economische argumenten (zoals ‘vrij verkeer’ of ‘eerlijke concurrentie’) ingeroepen om maatregelen te nemen die ook verstreckende sociale gevolgen hebben.

Deze voorbeelden maken dus duidelijk dat de EU-regels betreffende de vrije markt niet in evenwicht worden gehouden door een stevig onderbouwd Europees 'sociaal beleid'. De inhoud van het Europees sociaal recht ligt niet vast in de verdragen zelf. Iedere concrete sociale maatregel vereist verdere EU-wetgeving, waarbij vaak unanimiteit onder de lidstaten vereist is. Dit bemoeilijkt de besluitvorming.

Bovendien maakt de EU sinds de jaren negentig steeds vaker gebruik van de zogenaamde open coördinatiemethode (OCM), die geen bindend recht creëert. In het kader van de OCM spreken de lidstaten in onderling overleg gemeenschappelijke doelstellingen (beleidsprioriteiten) af, bijvoorbeeld op het gebied van het bestrijden van armoede, het bevorderen van toegankelijke gezondheidszorgen en het garanderen van toereikende pensioenen. Daarna wordt voor iedere lidstaat getoetst, aan de hand van indicatoren en discussie onder gelijken ('peer reviews'), in hoeverre de nationale beleidsplannen tegemoetkomen aan de gemeenschappelijke doelstellingen. Deze doelstellingen kunnen niet juridisch worden afgedwongen. Dit betekent niet dat 'zachte' Europese samenwerking volledig vrijblijvend is: door Europese richtsnoeren (uit de Europese Werkgelegenheidsstrategie en de Sociale OCM) te koppelen aan 'hard' Europees geld (van het Europees Sociaal Fonds), wordt een hefboom gecreëerd die geen enkele lidstaat kan negeren. En het is ondertussen goed gedocumenteerd dat thema's als kinderarmoede en het driepijlersysteem in de pensioenen via de OCM sterk aan legitimiteit hebben gewonnen (los van de vraag of dit positief of negatief is). In België wordt de Europese armoedenorm in toenemende mate het ijkpunt om de minima op af te stemmen (Inkomstgarantie voor Ouderen, woonsubsidie, rechtsbijstand, leefloon, enz.). Het werken met indicatoren (bijvoorbeeld de Europese vervangingsratio's inzake pensioenen en de armoederisiconorm), maar ook het hanteren van kwantitatieve doelstellingen ('targets') is via de OCM gemeengoed geworden op het terrein van sociale insluiting, zowel in Europa als binnen de nationale context (zie het Vlaamse 'Pact 2020' en het Waalse marshallplan).

Toch maakt het gebrek aan evenwicht tussen de vrije markt en het sociale beleid duidelijk dat de Europese constructie nog niet af is. In hun bijdrage vertrekken *Bea Cantillon en Natascha Van Mechelen* van één cruciale tekortkoming van het Europees sociaal beleid: het voorbije decennium is, ondanks de grote beloften tijdens de Europese Raad van Lissabon (2000), het aantal arme gezinnen in Europa gestabiliseerd of zelfs toegenomen. Om hier een antwoord op te bieden, stellen de auteurs voor om Europese minimumstandaarden vast te leggen over adequate minimuminkomens. Aangezien a) dit idee al lange tijd vrij consistent aanwezig is in het Europese beleidsdiscours, b) de meeste lidstaten over algemene bijstandssystemen beschikken en c) onderzoek uitwijst dat een adequate inkomensbescherming een belangrijk onderdeel is van elk effectief armoedebeleid, stellen de auteurs dat een dergelijke wettelijke Europese regeling over sociale bescherming een reële kans maakt. Al is het natuurlijk duidelijk dat tussen droom en daad belangrijke bezwaren liggen van juridische, conceptuele,

budgettaire en technische aard: bindende afspraken over sociale doelmatigheid zullen daarom flexibel en gradueel moeten worden ingevoerd.

Hoe complex de discussie over de accurate *meting* van armoede in de Europese Unie is, blijkt uit de bijdrage van *Bérénice Storms, Tim Goedemé en Karel Van den Bosch*. Sinds de uitbreiding van de Europese Unie naar de minder welvarende Oost-Europese landen is deze discussie sterk toegenomen en ook in het kader van de Europa 2020-Strategie blijft de vraag hoe de maatschappelijke context (de ‘relativiteit’) in rekening moet worden gebracht bij de meting van armoede. De auteurs houden een pleidooi voor de ontwikkeling van Europese referentiebudgetten, namelijk het samenstellen van een korf van goederen en diensten die noodzakelijk worden geacht om te kunnen participeren aan de gangbare leefpatronen. Daar waar de huidige referentiebudgetten moeilijk internationaal vergelijkbaar zijn, geeft dit artikel een aanzet om op een internationaal vergelijkbare manier budgetstandaarden te ontwikkelen. Hierbij zijn een gemeenschappelijk theoretisch kader en eenzelfde methodologie onontbeerlijk.

In hun bijdrage combineren *Annelies Debels, Hans Peeters en Rika Verpoorten* kennis van zaken over Europees-comparatieve surveys met inzichten in de ontwikkeling van indicatoren in het kader van de Open Coördinatiemethode Pensioenen. Meer bepaald wordt nagegaan wat de gevolgen zijn (inzake geldigheid en internationale vergelijkbaarheid) van de gangbare praktijk om in surveys ouderen in collectieve huishoudens te weren uit het steekproefkader. Op basis van het Belgische Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming blijkt dat armoede bij gepensioneerden met 9% onderschat wordt en dat voor bepaalde subgroepen deze onderschatting nog hoger oploopt. Aangezien het percentage geïnstitutionaliseerde ouderen sterk verschilt tussen lidstaten, concluderen de auteurs dat deze vertekening de internationale vergelijkbaarheid van de OCM armoede-indicatoren in gevaar brengt. Ook het identificeren van ‘goede praktijken’ binnen de OCM wordt moeilijker, zodat die inboet aan geloofwaardigheid en effectiviteit.

Maaïke Jappens en Jan Van Bavel ten slotte richten zich op de rol die culturele factoren spelen in het Europese sociale model. Ze analyseren meer bepaald de mate waarin Europese moeders hoofdzakelijk grootouderopvang gebruiken wanneer ze kinderopvang nodig hebben, en hoe dit beïnvloed wordt door de gezinscultuur van de regio waarin ze wonen. Op basis van data van de tweede ronde van de European Social Survey tonen ze aan dat het gebruik van grootouderopvang niet alleen onderhevig is aan het aanbod van formele kinderopvangvoorzieningen, maar ook beïnvloed wordt door culturele normen in de regio waar jonge moeders leven. Het is niet de houding die de moeders er zelf op nahouden, maar wel het regionale normatieve klimaat dat een rol speelt in kinderopvangkeuzes. Bij de verdere uitbouw van een Europees sociaal beleid moet bijgevolg niet enkel rekening gehouden worden met de bestaande institutionele variëteit op het gebied van welvaartstaatinstellingen, maar evenzeer met de bestaande culturele diversiteit.

BIBLIOGRAFIE

- Bee, C. & E. Bozzini (Eds.) (2010), *Mapping the European Public Sphere. Institutions, Media and Civil Society*. Farnham/Burlington: Ashgate.
- Favell, A. (2008), *Eurostars and Eurocities. Free Movement and Mobility in an Integrating Europe*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Favell, A. & V. Guiraudon (Eds.) (2011), *Sociology of the European Union*. New York: Palgrave Macmillan.
- Fligstein, N. (2008), *Euroclash. The EU, European Identity and the Future of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Koopmans, R. & P. Statham (Eds.) (2010), *The Making of a European Public Sphere. Media Discourse and Political Contention. Communication, Society and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leibfried, S. & P. Pierson (Eds.) (1995), *European Social Policy – Between Fragmentation and Integration*. Washington DC: Brookings Institution Press.